

ब्रिक्स संघटना एक अभ्यास**प्रा. (डॉ.) राजू कलमेश सावंत** राज्यशास्त्र विभागप्रमुख, नेमगोंडा दादा पाटील नाईट कॉलेज आर्ट्स अँड कॉमर्स, सांगली**प्रस्तावना :**

ब्रिक्स हा एक महत्त्वाचा गट आहे जो जागतिक आर्थिक परिदृश्याला आकार देण्यासाठी एक शक्तिशाली शक्ती म्हणून उदयास आला आहे, जो व्यापार, गुंतवणूक, तंत्रज्ञान आणि जागतिक प्रशासन यासारख्या क्षेत्रात सहकार्याला प्रोत्साहन देण्यासाठी समर्पित आहे. सुरुवातीला ब्राझील, रशिया, भारत, चीन आणि दक्षिण आफ्रिका यांचा समावेश करून, 2023 च्या BRICS शिखर परिषदेनंतर या गटाचा विस्तार झाला, ज्याने इजिप्त, इथिओपिया, इराण आणि संयुक्त अरब अमिरातींना सामील होण्यासाठी औपचारिकपणे आमंत्रित केले. 2025 मध्ये, इंडोनेशिया पूर्ण सदस्य बनला, ज्यामुळे समूहाचा जागतिक प्रभाव आणखी वाढेल. आज, ब्रिक्स देश एकत्रितपणे अंदाजे 3.3 अब्ज लोकांचे प्रतिनिधित्व करतात, जे जगातील लोकसंख्येच्या 40% पेक्षा जास्त आहेत. त्यांची अर्थव्यवस्था जागतिक GDP मध्ये अंदाजे 37.3% योगदान देते, जे त्यांचे महत्त्वपूर्ण आर्थिक वजन दर्शवते. समूह, विशाल ग्राहक बाजार आणि कामगार लोकसंख्येचे एकत्रीकरण, जागतिक आर्थिक विस्ताराचे एक प्रमुख इंजिन म्हणून उदयास आले आहे, जे आंतरराष्ट्रीय आर्थिक व्यवस्थेला आकार देण्यामध्ये त्याची महत्त्वपूर्ण भूमिका अधोरेखित करते

उद्देश :

1. ब्रिक्स संघटनेची उदय व विस्ताराचा अभ्यास करणे.
2. ब्रिक्स संघटनेचे आर्थिक व आंतरराष्ट्रीय महत्त्वाचा अभ्यास करणे.
3. ब्रिक्स संघटना आणि भारत यांच्या संबंधाचा अभ्यास करणे .

विषयप्रवेश :

2006 मध्ये ब्रिक्स (ब्राझील, रशिया, भारत आणि चीन) देशांच्या नेत्यांच्या बैठकीत सेंट पीटर्सबर्ग, रशिया येथे G-8 आउटरीच शिखर परिषदेदरम्यान पहिल्यांदा अनौपचारिकपणे या गटाची स्थापना करण्यात आली. त्याच वर्षाच्या उत्तरार्धात, न्यूयॉर्कमध्ये झालेल्या BRIC परराष्ट्र मंत्र्यांच्या पहिल्या बैठकीत याला औपचारिकता देण्यात आली. यानुसार जेव्हा ब्राझील, रशिया, भारत आणि चीनचे नेते पहिल्यांदा एकत्र आले होते. त्यावेळी या गटाला ब्रिक्स म्हटले जात असे. 2010 मध्ये, दक्षिण आफ्रिका या गटात सामील झाला आणि ब्रिक्स म्हणून ओळखला जाऊ लागला. ब्रिक्स ही एक आंतरराष्ट्रीय संस्था आहे ज्यामध्ये ब्राझील, रशिया, भारत, चीन आणि दक्षिण आफ्रिका या पाच देशांचा समावेश आहे. ही संस्था जागतिक अर्थव्यवस्थेच्या सुधारणा आणि विकासासाठी काम करते.

ब्रिक्स जगातील पाच सर्वात मोठ्या विकसनशील देशांना एकत्र आणते, जे जागतिक लोकसंख्येच्या 41%, जागतिक GDP च्या 24% आणि जागतिक व्यापाराचे 16% प्रतिनिधित्व करतात. ब्रिक्स ही आंतरराष्ट्रीय आंतरसरकारी संघटना नाही किंवा ती कोणत्याही करारानुसार स्थापन झालेली नाही. याला पाच देशांचे एकत्रित व्यासपीठ म्हणता येईल. ब्रिक्स देशांच्या सर्वोच्च नेत्यांची शिखर परिषद आणि इतर मंत्रीस्तरीय परिषदा दरवर्षी आयोजित केल्या जातात. BRICS शिखर परिषदेचे अध्यक्ष B-R-I-C-S क्रमानुसार सदस्य देशांचे सर्वोच्च नेते दरवर्षी घेतात.

ब्राझील, रशिया, भारत आणि चीन या देशांच्या अर्थव्यवस्थांच्या वाढीच्या संभाव्यतेवर गोल्डमन सॅक्सचे अर्थशास्त्रज्ञ जिम ओ'नील यांच्या 2001 च्या अहवालात RICS वर चर्चा करण्यात आली होती. 2006 मध्ये चार देशांनी संयुक्त राष्ट्र महासभेच्या सर्वसाधारण चर्चेच्या शेवटी परराष्ट्र मंत्र्यांच्या वार्षिक बैठकीसह नियमित अनौपचारिक राजनैतिक समन्वय सुरू केला. या यशस्वी संभाषणातून असे ठरले की ते राज्य आणि सरकारच्या प्रमुखांच्या पातळीवर वार्षिक शिखर संमेलन म्हणून आयोजित केले जावे. 2009 मध्ये रशियातील येकातेरिनबर्ग येथे पहिली BRIC शिखर परिषद झाली आणि जागतिक आर्थिक व्यवस्थेतील सुधारणांसारख्या मुद्द्यांवर चर्चा झाली. डिसेंबर 2010 मध्ये, दक्षिण आफ्रिकेला BRICS मध्ये सामील होण्यासाठी आमंत्रित केले गेले आणि ते BRICS म्हणून ओळखले जाऊ लागले. मार्च 2011 मध्ये, दक्षिण आफ्रिकेने चीनमधील सान्या येथे झालेल्या तिसऱ्या ब्रिक्स परिषदेत प्रथमच भाग घेतला.

उद्देश :

- अधिक शाश्वत, न्याय्य आणि परस्पर फायदेशीर विकासासाठी समूहामध्ये तसेच वैयक्तिक देशांमध्ये अधिक सहकार्य वाढवणे हा BRICS चा उद्देश आहे.

- BRICS प्रत्येक सदस्याची आर्थिक स्थिती आणि विकास विचारात घेते जेणेकरून संबंध संबंधित देशाच्या आर्थिक ताकदीच्या आधारावर तयार केले जातील आणि स्पर्धा शक्यतो टाळली जाईल.
- जागतिक वित्तीय संस्थांमध्ये सुधारणा करण्याच्या मूळ उद्दिष्टाच्या पलीकडे जाणाऱ्या विविध उद्दिष्टांसह BRICS एक नवीन आणि आश्वासक राजकीय-राजनैतिक संस्था म्हणून उदयास येत आहे.

ब्रिक्समधील सहकार्याची क्षेत्रे

१. आर्थिक सहकार्य : अनेक क्षेत्रांमध्ये आर्थिक सहकार्यासोबतच, ब्रिक्स देशांमध्ये व्यापार आणि गुंतवणूक वेगाने वाढत आहे. ब्रिक्स करारामुळे आर्थिक आणि व्यापार सहकार्य, नवोपक्रम सहकार्य, सीमाशुल्क सहकार्य, ब्रिक्स व्यापार परिषद, आकस्मिक राखीव करार आणि न्यू डेव्हलपमेंट बँकेमध्ये धोरणात्मक सहकार्य इ. हे करार आर्थिक सहकार्य बळकट करणे आणि एकात्मिक व्यापार आणि गुंतवणूक बाजाराला चालना देण्याच्या समान उद्दिष्टांच्या साध्य करण्यासाठी योगदान देतात.

२. लोक-ते-लोक देवाणघेवाण : BRICS सदस्यांनी लोक-ते-लोक देवाणघेवाण मजबूत करण्याची आणि संस्कृती, क्रीडा, शिक्षण, चित्रपट इत्यादी क्षेत्रात घनिष्ठ सहकार्याला प्रोत्साहन देण्याची गरज ओळखली आहे. मोकळेपणा, सर्वसमावेशकता, विविधता आणि शिकण्याच्या भावनेने ब्रिक्स सदस्यांमधील संबंध अधिक दृढ व्हावेत अशी लोक-लोकांची देवाणघेवाण अपेक्षित आहे. लोक ते लोकांच्या देवाणघेवाणीमध्ये यंग डिप्लोमॅट्स फोरम, पार्लमेंटरी फोरम, ट्रेड युनियन फोरम, सिव्हिल ब्रिक्स तसेच मीडिया फोरम यांचा समावेश होतो.

३. राजकीय आणि सुरक्षा सहकार्य : ब्रिक्स सदस्यांच्या राजकीय आणि सुरक्षा सहकार्याचा उद्देश शांतता, सुरक्षा, विकास आणि जगाला अधिक न्याय्य आणि न्याय्य बनवण्यासाठी योगदान देणे हा आहे. BRICS सदस्य देशांच्या देशांतर्गत आणि प्रादेशिक आव्हानांना तोंड देण्यासाठी धोरण सल्ला आणि सर्वोत्तम पद्धतींची देवाणघेवाण करण्याची संधी प्रदान करते. हे जागतिक राजकीय व्यवस्थेच्या पुनर्रचनेवर भर देते जेणेकरून ती बहुपक्षीयतेवर आधारित असेल आणि अधिक संतुलित असेल. आफ्रिकन अजेंडा आणि दक्षिण-दक्षिण सहकार्यासह दक्षिण आफ्रिकेच्या परराष्ट्र धोरणाच्या प्राधान्यांसाठी ब्रिक्सचा वापर केला जातो.

४. सहकार्य यंत्रणा : सदस्यांमधील सहकार्य खालील माध्यमांद्वारे केले जाते:

ट्रॅक I: राष्ट्रीय सरकारांमधील औपचारिक राजनैतिक प्रतिबद्धता.

ट्रॅक II: सरकार-संलग्न संस्थांद्वारे संबंध, उदाहरणार्थ राज्य-मालकीचे उद्योग आणि व्यवसाय परिषद.

ट्रॅक III: नागरी समाज आणि लोक-ते-लोक संपर्क.

जागतिक संस्थात्मक सुधारणांवर ब्रिक्सचा प्रभाव :

ब्रिक्स देशांमध्ये सहकार्य सुरू करण्याचे प्रमुख कारण 2008 सालचे आर्थिक संकट होते. या आर्थिक संकटामुळे डॉलरचे वर्चस्व असलेल्या चलन व्यवस्थेच्या स्थिरतेबद्दल शंका निर्माण झाली. BRICS बहुपक्षीय संस्थांच्या सुधारणांच्या ओघात जागतिक अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक बदल आणि झपाट्याने उदयोन्मुख बाजारपेठा (जे मध्यवर्ती भूमिका बजावतात) प्रतिबिंबित करते. BRICS ने संस्थात्मक सुधारणांसाठी जोर दिला, ज्यामुळे 2010 मध्ये आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी (IMF) कोटा सुधारला गेला. यामुळे आर्थिक संकटात पाश्चात्य वर्चस्व कमी झाले आणि BRICS देशांना बहुपक्षीय संस्थांमध्ये 'अजेंडा सेटर्स' बनण्याची परवानगी मिळाली.

न्यू डेव्हलपमेंट बँक (NDB) :

2012 मध्ये नवी दिल्ली येथे झालेल्या चौथ्या BRICS शिखर परिषदेत BRICS आणि इतर उदयोन्मुख अर्थव्यवस्था तसेच विकसनशील देशांमधील पायाभूत सुविधा आणि शाश्वत विकास प्रकल्पांसाठी नवीन विकास बँकेच्या स्थापनेचा विचार करण्यात आला. 2014 मध्ये ब्राझीलमधील फोर्टालेझा येथे सहाव्या BRICS शिखर परिषदेदरम्यान, BRICS नेत्यांनी नवीन विकास बँक (NDB) स्थापन करण्यासाठी करारावर स्वाक्षरी केली. फोर्टालेझा जाहीरनाम्यात म्हटले आहे की NDB BRICS देशांमधील सहकार्य मजबूत करेल आणि जागतिक विकासासाठी बहुपक्षीय आणि प्रादेशिक वित्तीय संस्थांच्या प्रयत्नांना पूरक बनून शाश्वत आणि संतुलित विकासासाठी योगदान देईल. स्वच्छ ऊर्जा, वाहतूक, पायाभूत सुविधा, सिंचन, शाश्वत शहरी विकास आणि सदस्य देशांमधील आर्थिक सहकार्य ही NDB च्या कार्याची प्रमुख क्षेत्रे आहेत. NDB सर्व सदस्य देशांसाठी समान अधिकार असलेल्या BRICS सदस्यांमधील सल्लामसलत यंत्रणेवर कार्य करते. NDB चे मुख्यालय शांघाय येथे आहे.

ब्रिक्स देशांचे आर्थिक महत्त्व:

1. जागतिक GDP मध्ये योगदान: BRICS देश जागतिक GDP मध्ये सुमारे 25% योगदान देतात.

2. जागतिक व्यापारात योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक व्यापारात सुमारे 20% योगदान देतात.
3. जागतिक गुंतवणुकीत योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक गुंतवणुकीत सुमारे 15% योगदान देतात.
4. जागतिक आर्थिक विकासात योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक आर्थिक विकासात महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.
5. जागतिक आर्थिक शक्तीचे केंद्र: BRICS देश जागतिक आर्थिक शक्तीचे केंद्र बनत आहेत.

ब्रिक्स देशांचे आंतरराष्ट्रीय महत्त्व:

1. जागतिक अर्थव्यवस्थेत योगदान: BRICS देश जागतिक अर्थव्यवस्थेत सुमारे 25% योगदान देतात.
2. जागतिक राजकारणात योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक राजकारणात महत्त्वाचे योगदान देतात.
3. जागतिक सुरक्षेसाठी योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक सुरक्षेसाठी महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.
4. जागतिक संस्कृतीत योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक संस्कृतीत महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.
5. जागतिक नेतृत्वासाठी योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक नेतृत्वासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.
6. जागतिक समस्यांचे निराकरण: BRICS देश हवामान बदल, दहशतवाद आणि साथीच्या रोगांसारख्या जागतिक समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.

भारत और ब्रिक्स के बीच के संबंध:

1. आर्थिक सहयोग: भारत और ब्रिक्स देशों के बीच आर्थिक सहयोग बढ़ रहा है।
2. व्यापार और निवेश: भारत और ब्रिक्स देशों के बीच व्यापार और निवेश बढ़ रहा है।
3. राजनीतिक सहयोग: भारत और ब्रिक्स देशों के बीच राजनीतिक सहयोग बढ़ रहा है।
4. सांस्कृतिक आदान-प्रदान: भारत और ब्रिक्स देशों के बीच सांस्कृतिक आदान-प्रदान बढ़ रहा है।
5. वैश्विक मामलों में सहयोग: भारत और ब्रिक्स देश वैश्विक मामलों में सहयोग करते हैं।

ब्रिक्सची प्रासंगिकता:

1. जागतिक अर्थव्यवस्थेत योगदान: BRICS देश जागतिक अर्थव्यवस्थेत सुमारे 25% योगदान देतात.
2. जागतिक राजकारणात योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक राजकारणात महत्त्वाचे योगदान देतात.
3. जागतिक सुरक्षेसाठी योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक सुरक्षेसाठी महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.
4. जागतिक संस्कृतीत योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक संस्कृतीत महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.
5. जागतिक नेतृत्वासाठी योगदान: ब्रिक्स देश जागतिक नेतृत्वासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.
6. जागतिक समस्यांचे निराकरण: BRICS देश हवामान बदल, दहशतवाद आणि साथीच्या रोगांसारख्या जागतिक समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी महत्त्वपूर्ण योगदान देतात.

BRICS च्या प्रासंगिकतेनुसार, ही संघटना जागतिक घडामोडींमध्ये महत्त्वाची भूमिका बजावत आहे आणि भविष्यातही तिचे महत्त्व वाढण्याची अपेक्षा आहे.

संदर्भसूची :

१. देवळाणकर शैलेंद्र), २०१० (“समकालीन जागतिक राजकारण ,” विद्याबुक पब्लिशिंग.औरंगाबाद ,
२. प्रसाद मुन्द्रिक, (२००८)“अन्तराष्ट्रीय सम्बन्ध “, अर्जुन पब्लिशिंग हाऊस, नई दिल्ली,
३. इंडिया टुडे
४. ऑब्झर्वर ऑफ बिझनेस ऍंड पॉलिटिक्स, मुंबई -२२ जुलै १९९९.
५. टाइम्स ऑफ इंडिया
६. इंडियन एक्सप्रेस, मुंबई